

Οι εξεγέρσεις στα σύγχρονα Βαλκάνια: Από τις διαμαρτυρίες στις «ολομέλειες», και ακόμα παραπέρα

Των Igor Štiks και Srećko Horvat (Μετάφραση: Αναστασία Χαρτοματσίδα)
Τα τελευταία χρόνια συχνά έχουμε γίνει μάρτυρες λαϊκών διαμαρτυριών και εξεγέρσεων στα μετα-σοσιαλιστικά Βαλκάνια. Οι γνωστές κινητοποιήσεις, αγώνες και οι ταραχές στο νότιο τμήμα της χερσονήσου, στην Ελλάδα και την Τουρκία, έχουν μια διαρκή, αλλά χωρίς να της έχει δοθεί ιδιαίτερη σημασία, απήχηση στα υπόλοιπα Βαλκανικά κράτη, τα οποία είχαν μια διαφορετική πορεία. Μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, την περίοδο βίας, συγκρούσεων ή γενικευμένης αστάθειας και οικονομικών δυσκολιών ακολούθησε μια φάση ατελείωτης μετάβασης στη φιλελεύθερη δημοκρατία και τη νεοφιλελεύθερη οικονομία.

Η περίοδος μετάβασης θεωρητικά θα τελείωνε με την είσοδο στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Αλλά τώρα η ίδια η Ευρωπαϊκή Ένωση φαίνεται να μην έχει κάποια ξεκάθαρη κατεύθυνση και οι προοπτικές της είναι αβέβαιες: συνέχιση της πολιτικής της λιτότητας, πολλαπλές «κρίσεις», οικονομικής και θεσμικής φύσης, αύξηση των ποσοστών ανεργίας ιδιαίτερα ανάμεσα στους νέους, και ένας αυξανόμενος ακροδεξιός εξτρεμισμός από την Ελλάδα και τη Γαλλία έως και την Ουγγαρία. Σε σύμπνοια με τα θατσερικά ιδανικά, το Ευρωπαϊκό κράτος πρόνοιας έχει σχεδόν αποσυναρμολογηθεί, οι νόμοι για τους εργάτες θυμίζουν τα πρώτα χρόνια του 20ου αιώνα, και οι δημόσιες υπηρεσίες σταδιακά ιδιωτικοποιούνται. Τα πολιτικά καθεστώτα των Βαλκανίων έχουν ακολουθήσει αυτήν την γενικότερη κατεύθυνση με παρόμοια καταστροφικά αποτελέσματα. Όμως, σήμερα, σε πολλά από αυτά τα κράτη παρατηρούμε για πρώτη φορά μια σοβαρή αντίσταση η οποία προέρχεται κατευθείαν από τους δρόμους.

Αυτά τα νέα κοινωνικά κινήματα αντικατοπτρίζουν την ανάγκη για μια ουσιαστική μεταμόρφωση των Βαλκανικών κοινωνιών. Δεδομένης της πολύπλευρης κατάστασης που περιγράφηκε πριν, είναι αναμενόμενο τα κινήματα να διαφοροποιούνται στις μεθόδους αγώνα, τις ιδεολογικές κατευθύνσεις και τις στρατηγικές. Αποτελούν κατά κύριο λόγο μια μορφή αντίδρασης στην επιδεινούμενη κοινωνική και οικονομική κατάσταση και τις πολυάριθμες καταχρήσεις της εξουσίας από τις διεφθαρμένες πολιτικές ελίτ. Σε αυτό το άρθρο θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε μια τυπολογία αυτών των κινήματων και των δράσεων, με το να τα διαιρέσουμε σε πέντε βασικούς τομείς: αντικαθεστωτικές διαμαρτυρίες, κινητοποιήσεις για τα κοινά, φοιτητικά κινήματα, εργατικοί αγώνες και ηγεμονικές πολιτιστικές και πνευματικές προσπάθειες.

Από τις αντικαθεστωτικές πορείες στον αγώνα για τα κοινά

Μετά το ξέσπασμα της κρίσης το 2008, οι αντικαθεστωτικές διαμαρτυρίες ήταν συχνό φαινόμενο στη χερσόνησο. Στην Κροατία την άνοιξη του 2011, επί έναν ολόκληρο μήνα 10.000 άνθρωποι ξεχύνονταν στους δρόμους κάθε βράδυ καταγγέλλοντας το πολιτικό σύστημα και όλα τα πολιτικά κόμματα. Στη Σλοβενία το 2012 και το 2013 γενικές «εξεγέρσεις» κινητοποίησαν όλη τη χώρα, συμβάλλοντας στην πτώση της δεξιάς κυβέρνησης και ενός αριθμού διεφθαρμένων αξιωματούχων. Στη Βουλγαρία την άνοιξη του 2013 η σημαντική αύξηση της τιμής του ρεύματος έφερε χιλιάδες πολίτες στους δρόμους,

ενώ το καλοκαίρι του 2013, και αφού είχαν πραγματοποιηθεί οι βουλευτικές εκλογές, ο αριθμός των διαδηλωτών αυξήθηκε. Για εβδομάδες διαμαρτύρονταν κατά της πολιτικής ελίτ και των δεσμών της με τη μαφία και τους μεγιστάνες της ενημέρωσης. Στη Ρουμανία μετά το 2010 υπήρχαν κατά διαστήματα διαμαρτυρίες, σαν απάντηση στις ανυπόφορες κοινωνικές συνθήκες και στα μέτρα λιτότητας. Παρόμοιες μορφές διαμαρτυρίας, διαφορετικής όμως έντασης, έχουν λάβει χώρα στη Σερβία, την Π.Γ.Δ.Μ., το Μαυροβούνιο, το Κόσοβο και την Αλβανία.

Εντούτοις, η πιο σημαντική ίσως κοινωνική αναταραχή στα μετα-σοσιαλιστικά Βαλκάνια άρχισε το Φεβρουάριο του 2014 στη Βοσνία Ερζεγοβίνη. Είχαν προηγηθεί τον Ιούνιο του 2013 μαζικές διαδηλώσεις, των οποίων ο αρχικός στόχος ήταν να ασκήσουν πίεση στους πολιτικούς για να επιλυθεί το ζήτημα με τους αριθμούς μητρώων των πολιτών –ζήτημα που είχαν εκμεταλλευθεί, μεταξύ άλλων, αρκετά οι εθνικιστές πολιτικοί- και εκ των υστέρων μετατράπηκαν σε ευρύτερες διαμαρτυρίες κατά της πολιτικής ελίτ σε όλες τις κοινότητες και τις επιμέρους κρατικές μονάδες, σύντομα όμως εξασθένησαν. Οχτώ μήνες αργότερα, στις 5 Φεβρουαρίου, εργάτες από διάφορα ιδιωτικοποιημένα και κατεστραμμένα εργοστάσια ενώθηκαν στους δρόμους της Τούζλα ζητώντας την πληρωμή των μισθών και των συντάξεών τους. Σύντομα προσχώρησαν φοιτητές και άλλοι πολίτες, από όλα τα κοινωνικά στρώματα.

Οι συγκρούσεις με την αστυνομία είχαν ως αποτέλεσμα το κάψιμο κυβερνητικών κτιρίων στην Τούζλα, γεγονός που αναπαράχθηκε σε πόλεις όπως το Μόσταρ, η Ζένιτσα και το Σαράγεβο. Και ενώ τα ΜΜΕ και οι πολιτικοί μιλούσαν για «χούλιγκαν» και «βάνδαλους», οι διαδηλωτές ήταν απασχολημένοι με το να οργανώνουν «ολομέλειες», αυτο-οργανωμένες συνελεύσεις πολιτών, σε ολόκληρη τη χώρα, από την ίδια την Τούζλα, όπου οργανώθηκε η πρώτη ομάδα, ως την πρωτεύουσα το Σαράγεβο, περιφερειακά κέντρα όπως η Μόσταρ και η Ζένιτσα, ακόμα και σε μικρότερες πόλεις όπως το Μπουγκόινο, το Μπίχατς, το Μπρσκο, το Τράβνικ, κ.ά. Στα περισσότερα καντόνια της Βοσνίας οι κυβερνήσεις παραιτήθηκαν και οι επιτροπές τους αποδέχθηκαν –αν και η εφαρμογή τους είναι άλλο θέμα- τα αιτήματα των πολιτών. Ύστερα από μακρές συσκέψεις, ανοιχτές σε όλους τους πολίτες, σχεδόν ομόφωνα, με μια σχετική τοπική διαφοροποίηση, απαίτησαν την αναθεώρηση των ιδιωτικοποιήσεων, το τέλος στα υπερβολικά προνόμια των πολιτικών, και μια νέα κυβέρνηση με ανθρώπους που θα έχουν αποδεδειγμένη εμπειρία και δεν θα έχουν παρελθόν διαφθοράς.

Όλα τα παραπάνω παραδείγματα –και ιδίως το Βοσνιακό- δείχνουν ότι έχουμε κάτι περισσότερο από μια καθαυτή αντικυβερνητική ρητορική –αντιθέτως, βλέπουμε και αντικαθεστωτικά συναισθήματα. Όχι μόνο το κράτος, αλλά και όλο το σύστημα πάνω στο οποίο εδράζεται η ολιγαρχία αμφισβητείται από τους αυτο-οργανωμένους πολίτες του. Η εμφάνιση και η φύση αυτών των διαδηλώσεων μας καλεί να επανεξετάσουμε τις κατηγορίες που μέχρι τώρα χρησιμοποιούνταν για να εξηγήσουμε την κοινωνική, πολιτική και οικονομική κατάσταση στα Βαλκάνια, και οπουδήποτε στη μετα-σοσιαλιστική Ανατολική Ευρώπη. Μας υποχρεώνει επίσης να κατανοήσουμε το χαρακτήρα όχι μόνο των κρατικών ιδρυμάτων, την αδυναμία ή την αποτυχία τους, αλλά και τη φύση του μετα-σοσιαλιστικού Καθεστώτος το οποίο έχει μεν (σχεδόν) εδραιωθεί τις δυο τελευταίες δεκαετίες, αλλά είναι επιρρεπές να λυγίσει κάτω από το βάρος των αντιθέσεων του και των προϊόντων του, όπως, λόγου χάρη, η αλματώδης αύξηση της φτώχειας. Η αντίδραση απέναντι σε τέτοια Καθεστώτα είναι αρκετά πιο δύσκολη επειδή συχνά δεν έχουν ένα μόνο πρόσωπο, έναν δικτάτορα, μια κυβερνώσα οικογένεια και δεν χαρακτηρίζονται από ανοιχτή καταπίεση και λογοκρισία. Αυτές οι περιστασιακές εκφράσεις αγανάκτησης αποτελούν τους σπόρους για

μια νέα πολιτική και κοινωνική δυναμική, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε ευρύτερα κινήματα. Όμως χαρακτηρίζονται και από μεταβλητότητα και τυχαίες ωθήσεις, και συχνά ακολουθούνται από μπερδεμένα και καμιά φορά αντικρουόμενα πολιτικά μηνύματα.

Ένας από τους πιο ανεπτυγμένους τομείς του αγώνα αφορά στα κοινά, την υπεράσπιση των δημόσιων και κοινών αγαθών όπως οι δημόσιοι χώροι (τα πάρκα), η φύση (νερό, δάση, λόφοι, τοπία), αστικοί χώροι και υποδομές κοινής ωφελείας (ρεύμα, σιδηρόδρομοι). Τα παραδείγματα βρίθουν. Το κίνημα Δικαίωμα στην Πόλη το 2009/2010 στο Ζάγκρεμπ κινητοποίησε χιλιάδες για την υπεράσπιση μια πλατείας στο κεντρικό Ζάγκρεμπ, στο Ντουμπρόβνικ πολίτες οργανώθηκαν για να αποτρέψουν την μετατροπή ενός λόφου σε γήπεδο γκολφ. Στη Μπάνια Λούκα, τη δεύτερη μεγαλύτερη πόλη της Βοσνίας, οι πολίτες προσπάθησαν να προστατέψουν ένα από τα ελάχιστα δημόσια πάρκα, ενώ στο Βελιγράδι μικρού μεγέθους κινητοποιήσεις έλαβαν χώρα ως ένδειξη διαμαρτυρίας για το κόψιμο κάποιων γέρικων δέντρων σε μια από τις κεντρικές οδούς, με στόχο τη δημιουργία περισσότερων θέσεων παρκαρίσματος.

Στη Βουλγαρία το 2012 οι πολίτες διαμαρτυρήθηκαν κατά της ιδιωτικοποίησης των δασών, και στη Ρουμανία το 2012 κατά της ιδιωτικοποίησης των υπηρεσιών έκτακτης ανάγκης, και του καταστροφικού σχεδίου εξόρυξης χρυσού στη Ρόζια Μοντάνα. Αυτές οι μεμονωμένες κινήσεις αποτέλεσαν διαύλους για την έκφραση της ευρύτερης λαϊκής δυσαρέσκειας και υποστηρίχθηκαν από την πλειοψηφία των πολιτών που βλέπουν την ιδιωτικοποίηση των κοινών ή την παραμέληση του δημοσίου συμφέροντος σαν απαράδεκτες πρακτικές. Η εμπορευματοποίηση της δημόσιας εκπαίδευσης, κάτι το οποίο από πολλούς θεωρείται ως το πιο σημαντικό από τα κοινωνικά αγαθά, επίσης προκάλεσε μαζικές φοιτητικές κινητοποιήσεις.

Πίσω στην παλιά συμμαχία: Φοιτητές, Εργάτες, Διανοούμενοι;

Μετά το 2009 έχουν αναπτυχθεί ισχυρά φοιτητικά κινήματα στη Σλοβενία, την Κροατία, τη Σερβία, και ως ένα βαθμό στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, το Μαυροβούνιο, και πρόσφατα στο Κόσοβο. Ενώ στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, το Μαυροβούνιο και το Κόσοβο οι φοιτητές επιλέγουν τους κλασικούς τρόπους διαμαρτυρίας (πορείες, διαμαρτυρίες, συλλογές υπογραφών), στη Σλοβενία, τη Σερβία, και ιδίως στην Κροατία το φοιτητικό κίνημα πειραματίζεται σε μεγάλο βαθμό με τις καταλήψεις και την άμεση δημοκρατία. Αυτή ακριβώς η εμφάνιση «ολομελειών» μέσα στα κινήματα, μπορεί να εντοπιστεί και στις πρόσφατες Βοσνιακές πρακτικές άμεσης και οριζόντιας δημοκρατίας.

Σε αυτό το πλαίσιο, αξίζει να προσέξουμε την περίπτωση της Κροατίας, όπου ένα ανεξάρτητο φοιτητικό κίνημα προέβαλε ισχυρή αντίσταση ενάντια στην ιδιωτικοποίηση και εμπορευματοποίηση της παιδείας. Η διαμαρτυρία τους κατά των νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων στο χώρο της παιδείας δημιούργησε ίσως την πρώτη ισχυρή πολιτική αντιπολίτευση, όχι μόνο απέναντι στην κυβέρνηση, αλλά και στο γενικότερο πολιτικό και κοινωνικό σύστημα. Στη διάρκεια 35 ημερών την άνοιξη, και δύο εβδομάδων το φθινόπωρο του 2009, περισσότερα από 200 πανεπιστήμια σε ολόκληρη την Κροατία τελούσαν υπό κατάληψη με τους φοιτητές, κατ'ουσίαν, να τα διοικούν. Στην πιο δραστήρια «ολομέλεια» στο Τμήμα Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών στο Ζάγκρεμπ μαζεύονταν κάθε βράδυ περίπου 1000 φοιτητές συζητώντας για την πορεία της δράσης τους. Αυτό το γεγονός έδωσε ώθηση στο κίνημα της άμεσης δημοκρατίας, το οποίο αντιμετώπιστηκε σαν

απαραίτητη διόρθωση της εκλογικής δημοκρατίας και κομματοκρατίας, σαν μια πραγματική εναλλακτική.

Η νέα Κροατική Αριστερά, της οποίας οι ιδέες γρήγορα διαδόθηκαν στο γεωγραφικό χώρο της παλιάς Γιουγκοσλαβίας, δεν βλέπει την άμεση δημοκρατία να περιορίζεται μόνο σε δημοψηφίσματα, αλλά να αναπτύσσεται ως μέσω πολιτικής οργάνωσης των πολιτών από τις τοπικές κοινότητες σε εθνικό επίπεδο. Αυτό το οριζόντιο μοντέλο έχει χρησιμοποιηθεί έκτοτε από αρκετές συλλογικές δράσεις στο γεωγραφικό χώρο της παλιάς Γιουγκοσλαβίας, από κινήματα καταλήψεων έως πορείες, απεργίες, διαμαρτυρίες αγροτών και εν τέλει, και σε μεγαλύτερο βαθμό από τους διαδηλωτές στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη τον Φεβρουάριο του 2014.

Η πρόσφατη περίοδος χαρακτηρίζεται από μια αναζωογόνηση των αγώνων των εργατών. Αυτοί οι αγώνες δεν είναι ομοιόμορφοι και διαφέρουν από τις κλασικές απεργίες. Υπάρχουν παραδείγματα εργατών που μπορούν να επηρεάζουν τη λειτουργία κατά κύριο λόγο κρατικών επιχειρήσεων και να αγωνίζονται κατά της περαιτέρω ιδιωτικοποίησής τους (όπως στο εργοστάσιο Petrokemija στην Κροατία), ή παραδείγματα επιτυχημένων αλλά και αποτυχημένων εξαγορών (οι Jadrankamen και TDZ στην Κροατία) καθώς και μοντέλα εργατών-μετόχων των επιχειρήσεων (η Jugoremedija στη Σερβία και η ITAS στην Κροατία). Παρατηρούμε επίσης μια νέα συνεργασία μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών κινημάτων (όπως το φοιτητικό) και των εργατών σε μια προσπάθεια οικοδόμησης μιας κοινής αντικαπιταλιστικής στρατηγικής.

Τέλος, υπάρχει ένα ακόμα είδος αγώνα που αξίζει προσοχής: πιο συγκεκριμένα, οι ηγεμονικές πολιτιστικές και πνευματικές προσπάθειες, οι οποίες στοχεύουν να αλλάξουν το ευρύτερο δημόσιο κλίμα, τον κυρίαρχο λόγο στα ΜΜΕ, και να επανεισάγουν προοδευτικές ιδέες στην ευρύτερη κοινωνία. Πρωταρχικός στόχος τους είναι να υπονομεύσουν τη (νεο-)φιλελεύθερη ηγεμονία, η οποία μετά το 1989 έχει καταφέρει να απονομιμοποιήσει τις αριστερές παραδόσεις και να προωθήσει την εκλογική δημοκρατία –παρόλο που συχνά κατέληγε στη δημιουργία αυταρχικών καθεστώτων- και να καθιερώσει την ελεύθερη αγορά ως τον μοναδικό δρόμο για την εξέλιξη της κοινωνίας. Στο μετα-Γιουγκοσλαβικό πλαίσιο, αυτός ο μετα-σοσιαλιστικός προσανατολισμός συνοδευόταν, όχι πάντα αρμονικά, με εθνικιστική-συντηρητική, δεξιά εξτρεμιστική και αντικομμουνιστική κυριαρχία. Συγκρούστηκε βέβαια με φιλελεύθερες προσπάθειες «εκδημοκρατισμού» αυτών των κοινωνιών. Οι προσπάθειες επικεντρώθηκαν κυρίως στις θεσμικές μεταρρυθμίσεις και τη διαδικασία ένταξης στην ΕΕ, η οποία προβληματοποίησε μόνο τις εγκληματικές ιδιωτικοποιήσεις και πρακτικές, όχι όμως τον ευρύτερο νεοφιλελεύθερο προσανατολισμό.

Η εισαγωγή μια προοδευτικής ατζέντας και ριζοσπαστικής σκέψης στον κυρίαρχο λόγο αποτελούσε μια σχεδόν αδύνατη αποστολή μέχρι πρόσφατα. Ωστόσο, το 2008 το οικονομικό και χρηματοπιστωτικό σοκ, ακολουθούμενο από την κρίση στην ΕΕ, άνοιξε χώρο στα μέχρι πρότινος περιθωριακά κινήματα να εκφράσουν την κριτική τους για το τρέχον πολιτικό και οικονομικό καθεστώς. Οι προσπάθειες αυτές κυμαίνονται από δημόσιες συγκεντρώσεις, φόρουμ και φεστιβάλ (όπως το Πρωτομαγιάτικο σχολείο στη Λιουμπλιάνα, το Ανατρεπτικό Φεστιβάλ στο Ζάγκρεμπ ή το Ανοιχτό Πανεπιστήμιο στο Σαράγεβο), θερινά σχολεία, σειρά ακτιβιστικών και ακαδημαϊκών εργαστηρίων και συνεδρίων σε εφημερίδες, κριτικές και online περιοδικά (από το Zarez και τη Le Monde Diplomatique στην Κροατία και το CriticAtac και το LeftEast στη Ρουμανία, ως και το Mladina στη Λιουμπλιάνα).

Κινήματα, «Ολομέλειες», Κόμματα

Οι πολιτικές στρατηγικές των κινήματων που προαναφέρθηκαν περιορίζονται προς το παρόν σε περιστασιακές διαμαρτυρίες και καταλήψεις –που συχνά χαρακτηρίζονται από αμφισβήτηση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας στο όνομα της οριζοντιότητας- αιτήσεις, ακόμα και πρωτοβουλίες για δημοψήφισμα. Παρόλο που το μοντέλο που προσφέρεται από το ελληνικό αριστερό κόμμα ΣΥΡΙΖΑ, δηλαδή ένας συνασπισμός κινήματων που ασχολείται με την κοινοβουλευτική πολιτική, εκτιμάται ευρέως, δεν μπορούμε ακόμα να εντοπίσουμε κάποια σοβαρή προσπάθεια κατεύθυνσης αυτών των αγώνων προς τη θεσμική πολιτική.

Παρόλα αυτά, αυτό που δείχνουν ξεκάθαρα οι διαδηλώσεις του 2014 στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, είναι ότι η δυναμική των διαμαρτυριών μπορεί σύντομα να εξαφανιστεί και να μετατραπεί σε μια ακόμα μεγαλύτερη απόγνωση, συχνά κατάτμηση, ή αυτό που ο Walter Benjamin αποκαλεί «η μελαγχολία της Αριστεράς». Αλλά, εάν οι διαμαρτυρίες μετατραπούν σε κάποιο είδος θεσμοθετημένης πολιτικής –για παράδειγμα αυτοδημιούργητοι παράλληλοι θεσμοί, όπως συνελεύσεις πολιτών ή/και νέα πολιτικά κόμματα, έτοιμα να αντιμετωπίσουν τον εκλογικό αγώνα- η δυναμική των προοδευτικών κινήματων για έναν ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό αντίκτυπο μπορεί να παραμείνει δυνατή. Χωρίς τις διαμαρτυρίες, οι «ολομέλειες» θα χάσουν τη δυνατότητα άσκησης πίεσης, και χωρίς τις «ολομέλειες», οι διαμαρτυρίες θα χάσουν τη νομιμοποίηση τους και τη δυνατότητα να διακινήσουν τα πιστεύω τους. Με τη σειρά του, κάθε μελλοντική προσπάθεια κομματικής και αντιπροσωπευτικής πολιτικής θα πρέπει να βασίζεται, να εμπνέεται και να καθοδηγείται από τα κοινωνικά κινήματα και τις δραστηριότητες των συνελεύσεων.

Το κύμα διαμαρτυριών και συνελεύσεων στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη μπορεί κατ'αυτόν τον τρόπο να αντιπροσωπεύσει τη γέννηση της πραγματικής ιδιότητας του πολίτη-ακτιβιστή, και τη βαθιά πολιτικοποίηση της κοινωνίας πάνω σε θεμελιώδη ερωτήματα για κάθε χώρα, όπως η κοινωνική δικαιοσύνη και η ισότητα για όλους τους πολίτες μιας χώρας. Αυτό που συνέβη στη Βοσνία, δε θα μείνει μόνο στη Βοσνία.

Πηγή: openDemocracy